

عوامل معنوی موجب افزایش روزی و نقش آن در حفظ اشتغال جوانان

مقدمه

در سال های اخیر ، جامعه ایرانی دچار مشکلات شدید اقتصادی شده است که سخت ترین آن ها بیکاری و نبود اشتغال مناسب می باشد. علاوه بر اینکه با مدیریت ناصحیح دولت های مختلف ، به اشتغال موجود نیز صدمات جبران ناپذیری وارد گشته است.

یکی از دلایلی که موجب معضلات اقتصادی شدید در جامعه شده است ، توجه صرف به عوامل مادی و عدم توجه به عوامل غیر مادی است که خداوند وعده گشایش معضلات را به واسطه رعایت رفتارهای اخلاقی و معنوی و رفتارهای شرعی موثر بر آن ها داده است.

در جهان بینی اسلامی درکنار عوامل مادی و بلکه بالاتر از عوامل مادی ، عواملی مجرد از ماده وجود دارند که تاثیر آن ها بر عالم ماده انکار ناپذیر است. شناخت چگونگی و کیفیت تاثیر این عوامل بر عالم ماده از دو طریق ممکن است ، شهود باطنی و وحی الهی. از جهت اینکه شهود باطنی در بسیاری از موارد قابل استناد برای دیگر افراد نیستند ، تنها منبع قابل توجه در دسترس ما وحی الهی می باشد.

بنابراین تنها منبع ما برای شناخت این عوامل ، پیامبر اکرم (صل الله علیه وآله وسلم) ، که وحی بر قلب ایشان نازل شده است، و ائمه اطهار (علیهم

السلام)، که نگاهبان و مفسر این وحی هستند، می باشند. کیفیت تاثیر این عوامل در سنت ایشان قابل دستیابی است.

در رابطه با نقش این عوامل در تغییر نگرش جوانان به اشتغال می توان اینگونه بیان کرد که یکی از عواملی که باعث تغییر نگرش جوانان به اشتغال شده است، شکست کسب و کارهایی است که آشنایان این جوانان شروع به فعالیت در آنها کرده اند. اگر این کسب و کارها موفق می شدند، می توانستند به عنوان الگو و انگیزه برای جوانان وارد شده به بازار کار باشند.

همانطور که بیان شد یکی از دلایل معضلات اقتصادی و شکست این کسب و کارها توجه صرف به عوامل مادی و عدم توجه به عوامل غیر مادی است که خداوند وعده گشایش معضلات را به واسطه رعایت رفتارهای اخلاقی و معنوی و رفتارهای شرعی موثر بر آنها داده است.

با شناخت و توجه به این عوامل در کنار تدبیر در عوامل مادی، کسب و کارهای مذکور شکست نخواهند خورد و به همین سبب نگرش جوانان به اشتغال تصحیح خواهد شد.

در این مقاله به رفتارهای اخلاقی و شرعی تاثیرگذار بر عوامل مجرد مذکور خواهیم پرداخت.

رفتارهای موثر بر عوامل معنوی

همچنانکه بیان شد، عواملی غیر مادی در نظام هستی موجود می باشند که دارای تاثیراتی بر عالم ماده نیز می باشند. همچنین بیان شد برای شناخت چگونگی و کیفیت تاثیر این عوامل باید به وحی مراجعه کرد.

در قرآن کریم و کلام معصومین (علیهم السلام) رفتارهایی موجب افزایش روزی شمرده شده اند که برخی از آنها، تنها به سبب عوامل غیر مادی می توانند باعث افزایش روزی باشند و برخی دیگر علاوه بر اینکه به واسطه عوامل مجرد می توانند در افزایش روزی تاثیر داشته باشند، دارای تاثیراتی بر عوامل مادی نیز هستند که از این طریق نیز در افزایش روزی تاثیر دارند.

برای گروه اول از رفتارها می توان به عنوان مثال به توکل بر خدا و شکر نعمت های الهی اشاره کرد و برای دسته دوم این رفتارها می توان به خوش رویی و انفاق و صدقه و انجام واجبات مالی مثال زد. بنابراین اگر یک رفتاری دارای آثاری مادی باشد، منافاتی با اینکه دارای تاثیر بر عوامل مجرد باشد ندارد.

بنابراین به ذکر مصادیق این رفتارها خواهیم پرداخت.

«یکی از عوامل ناکامی بشر ناامیدی و اضطراب است که دلمردگی، پریشانی، تنبلی، سرخوردگی و بی هویتی از نتایج آن است و همه اینها در ردیف آسیب هاب گوناگون زندگی به امور اقتصادی جای دارد و از راه های اساسی بازداری از این آسیب ها و درمان آن، پیوند

با مبدا هستی از طریق پیدایش امید و عوامل معنوی است که دل و روح انسان را همانند قطره به اقیانوس بی پایان متصل می کند و آدمی علاوه بر آگاهی و بیداری دل و اندیشه ، به یک نوع آرامش واقعی دست می یابد و احساس می کند که در همه امور از جمله در کارهای اقتصادی پشتیبان دارد»^۱.

یکی از راه های اتصال به مبدا هستی ، توکل بر خداوند است. «توکل بر خداوند متعال به معنای آن است که بنده خدا در همه امورش امید خود را از مخلوقین منقطع کند و تنها به خداوند تکیه نماید. توکل بر خدا عبارت است از اینکه انسان بداند که مخلوق ، نفع و ضرر نمی رساند و هیچ چیز نمی دهد و نمی گیرد و از مردم به کلی مایوس باشد»^۲.

خداوند در قرآن کریم وعده می دهد که: «و من یتوکل علی الله فهو حسبه»^۳؛ هرکس به خدا تکیه کند و او را وکیل قرار دهد ، پس خداوند او را کافی است. «در فعالیت های اقتصادی که در مسیر سعادت انسان قرار دارند و در چارچوب شریعت مجازند ، اگر انسان به همراه تلاش و تدبیر ، بر خداوند توکل نماید ، خداوند موفقیت او را تضمین خواهد کرد»^۴.

^۱ - (سیره معیشتی معصومان ، ۹۷)

^۲ - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۷۱)

^۳ - (قرآن کریم ، الطلاق ، آیه ۳)

^۴ - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۷۳-۴۷۴)

«توکل انسان را قوی ترین مردم می کند. موجب پیروزی و مانع شکست است. موجب بی نیازی و عزت انسان می شود. کسی که بر خدا توکل کند خداوند به او کمک می کند ، سختی ها برای او آسان و اسباب برای او تسهیل و شبهه ها برای او واضح می شود.»^۵ «انسان می تواند از طریق توکل بر خداوند در فعالیت های اقتصادی از نصرت های الهی بهره مند گشته و با تکیه بر خداوند عزیز و قوی ، عزت و قوت یافته و بر تمام سختی ها و موانع پیروز شود و بدین ترتیب ریسک فعالیت اقتصادی را به صفر نزدیک کند.»^۶

بنابراین یکی از رفتارهایی که دارای تاثیر مهمی بر عوامل معنوی و مجرد می باشد ، توکل بر خداوند در انجام کارها به خصوص کارهای اقتصادی است.

خداوند متعال چنین وعده داده است: «لئن شکرتم لازیدنکم و لئن کفرتم ان عذابی لشدید»^۷ اگر سپاس گزار نعمت های الهی باشید آن نعمت ها را می افزایشیم و اگر کفران نعمت کنید البته عذاب من شدید است.

شکر نعمت های خداوند بر اساس روایات سه مرحله دارد :

۱. شکر قلبی : «آنکه انسان باور داشته باشد که نعمت از خداست. امام صادق (علیه السلام) می فرمایند: کسی که خداوند نعمتی به وی ارزانی

^۵- (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۷۲)

^۶- (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۷۴)

^۷ (قرآن کریم ، ابراهیم ، آیه ۷)

دارد و با قلب خود این حقیقت را دریابد ، شکر نعمت را به جا آورده است».^۸

۲. شکر زبانی: «این نوع شکر با گفتن الحمد لله تحقق می یابد. از امام صادق (علیه السلام) نقل شده است که هیچ نعمتی نیست که خداوند به بنده عطا کند، خرد باشد یا کلان ، و بنده بگوید الحمد لله ، مگر اینکه شکر آن را گذارده باشد».^۹

۳. شکر عملی : «شکر عملی به آن است که نعمت را در راهی که مورد رضایت خداوند است به کار برد و از آن در راه معصیت استفاده نکند. امام علی (علیه السلام) می فرماید: شکرگذاری مومن در کردار او ظاهر می شود و شکرگذاری منافق از زبانش فراتر نمی رود».^{۱۰}

بنابراین در فعالیت های اقتصادی «اگر انسان بداند مال و ثروت را خداوند به او داده است و از این رو به زبان سپاس گوید و در عمل آن را در مسیر سعادتش و در چهارچوب شریعت اسلام به کار برد ، شکر این نعمت را به جای آورده است. در اینصورت خداوند متعال بر آن خواهد افزود و آثار دیگر شکر [از جمله آمرزش گناهان و مصون ماندن از فتنه] بر آن مترتب می شود».^{۱۱}

«رضا حالتی نفسانی و به معنای خشنودی از قضای الهی است؛ زیرا قضای خداوند تحقق اراده محبوب است و محب اراده محبوب را بر

^۸ - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۷۴)

^۹ - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۷۵)

^{۱۰} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۷۵)

^{۱۱} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۷۷)

اراده خویش مقدم می دارد. کسی که به مقام رضا برسد نه تنها به قضای پروردگار اعتراضی نمی کند ، بلکه به آن خوشود است. زیرا می داند که همه موجودات و همه وقایع از خداوند صادر شده است و خداوند حکیم و خیر است».^{۱۲}

رضای به قضای الهی موجب گشایش و سرور در زندگی ، پاداش الهی ، خشنودی متقابل خداوند ، قرار گرفتن در زمره صدیقان و تقدیر خیر می باشد.^{۱۳} رضای به قضای الهی روزی انسان را وسیع ، فقر را برطرف ، زندگی را شاد و فرد را بی نیاز و غنی می گرداند.^{۱۴}

«رضای به تقدیر الهی در روزی انسان موجب می شود انسان از اضطراب و دغدغه کسب روزی بیشتر آزاد شود. حرص و زیاده خواهی نسبت به دنیا را در وجود انسان از بین می برد و انسان با علم به اینکه خداوند روزی او را به مقداری که صلاح او است خواهد رساند ، به انجام وظایف فردی و اجتماعی خود می پردازد».^{۱۵} بنابراین «با وجود این اعتقاد ، جهت زندگی انسان را تکالیف الهی تعیین می کند نه کسب روزی».^{۱۶}

رضای به قضای الهی یکی از تاثیرگذارترین رفتارها در زندگی معنوی انسان است.

^{۱۲} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۷۹)

^{۱۳} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۷۹-۴۸۰)

^{۱۴} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۸۱)

^{۱۵} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۸۱)

^{۱۶} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۸۲)

امام صادق (علیه السلام) به کسی که می خواست برای تجارت به سفر رود ، چنین سفارش می کند : زیاد دعا کن و از خداوند طلب خیر کن ؛ زیرا پدرم از جدم نقل فرمود که پیامبر (صل الله علیه وآله وسلم) طلب خیر کردن را به اصحابش آموزش می داد همانگونه که سوره ای از قرآن را به آن ها می آموخت.^{۱۷}

«امامان معصوم (علیهم السلام) که مصداق کامل مومن بودند همواره برای قضای حاجت ها و رفع مشکلات دعا می کردند و دعاهای مخصوصی را برای هر حاجت یا مشکل به شیعیان می آموختند».^{۱۸} دعا ، کلید اجابت است و قضای حتمی الهی را بر می گرداند و روزی را زیاد می کند.

«انسان عاقل یکی از اسباب موفقیت در امور اقتصادی را دعا می داند و همانگونه که برای موفقیت خود برای تهیه اسبابی که او در آن دخیل است تدبیر می نماید ، برای تهیه سایر اسباب نیز باید دعا کند. در حقیقت دعا بخشی از تدبیر او برای موفقیت در این امور است و وقتی دعا کرد از آثار آن برخوردار می شود. خداوند موانعی را که پیش بینی نکرده بود از سر راه بر می دارد و روزی او را زاید می کند و حتی اگر قضای حتمی خداوند بر عدم موفقیت باشد به وسیله دعا قضای حتمی عوض می شود».^{۱۹}

^{۱۷} - (تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه ، ج ۱۷ ، ص ۳۸۵)

^{۱۸} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۸۴)

^{۱۹} (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۸۵)

بنابراین دعا شمع امید را در دل انسان روشن نگه می‌دارد و انسان با وجود مشکلات و سختی‌ها با اعتمادی که به خداوند دارد و اینکه می‌داند دعای به درگاه او حتی قضای حتمی را بر می‌گرداند به تلاش ادامه می‌دهد و به موفقیت می‌رسد.

بر این اساس دعا به درگاه خداوند علاوه بر اینکه بر عوامل مجرد تاثیرگذار است و حتی قضای حتمی الهی را برمی‌گرداند، بر عوامل مادی نیز تاثیرگذار است.

خداوند در قرآن مجید وعده داده است که کار متقین را آسان کرده و روزی آن‌ها را از جایی که انتظار آن را نمی‌کشند فراهم آورد: «و من یتق الله یجعل له مخرجا و یرزقه من حیث لا یحتسب»^{۲۰}، «و من یتق الله یجعل له من امره یسرا»^{۲۱}.

«امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: تقوا این است که خداوند در جایی که تو را فرمان داده غایب نبیند و در آنجا که تو را نهی کرده حاضر نیابد»^{۲۲} در روایات سبقت در خیر و نیکویی، موفقیت، نیرومندی و امنیت و آزادگی و رهایی از جمله آثار تقوی شمرده شده است.^{۲۳}

^{۲۰} (قرآن کریم، طلاق، آیه ۲-۳)

^{۲۱} (قرآن کریم، طلاق، آیه ۴)

^{۲۲} - (نظام اقتصادی اسلام، ۴۸۶)

^{۲۳} - (نظام اقتصادی اسلام، ۴۸۷)

بنابراین تقوا با تاثیری که بر عوامل مجرد نظام وجود دارد ، باعث گشایش درهای رزق و روزی به روی انسان می شود.

«بسیاری از اعمال عبادی دارای آثار اقتصادی می باشند ، برای نمونه ، استغفار موجب توسعه روزی ، بارش باران و برکت یافتن مال و اولاد می شود؛ نماز موجب رفع فقر ، برکت و گشایش روزی و قضای حاجت ها می شود؛ حج عمره موجب رفع فقر و گناه و صحت بدن و وسعت روزی می شود».^{۲۴} همچنین «زیارت اباعبدالله الحسین بر روزی و عمر می افزاید و بدی ها را دفع می کند و موجب آمرزش گناهان است».^{۲۵}

بنابراین ، یکی از تاثیرات اعمال عبادی در زندگی انسان ، افزایش روزی است که با تاثیر در عوامل مجرد و با تاثیر بر روحيات انسانی روزی را افزایش می دهد.

«امام علی (علیه السلام) می فرماید: همه زهد در دو جمله از قرآن آمده است. خدای تعالی فرمود: لکیلا تاسوا علی ما فاتکم و لا تفرحوا بما آتاکم^{۲۶}. این به خاطر آن است که برای آنچه از دست داده اید تأسف نخورید و به آنچه به شما داده است دل بسته و شادمان نباشید. بنابراین کسی که بر گذشته اندوه نخورد و برای آنچه به دستش می رسد شاد نشود زاهد است».^{۲۷}

۲۴- (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۸۹-۴۹۰)

۲۵- (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۹۰)

۲۶- (قرآن کریم ، حدید ، آیه ۲۳)

۲۷- (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۹۱)

«زهد موجب فرود آمدن رحمت خداوند ، چشیدن شیرینی ایمان ، رهایی از بدبختی های دنیا و دستیابی به سرای جاویدان آخرت ، آسان شدن مصیبت ها و گرفتاری های دنیا و موجب راحتی است. امام علی (علیه السلام) می فرماید: هرکس به دنیا بی اعتنا باشد ، دنیا از دستش نرود و هرکس به دنیا رو کند ، دنیا او را به رنج و بدبختی افکند».^{۲۸}

بنابراین شخص زاهد که دلبستگی به دنیا را در خود از بین برده است ، بر طبق وعده امام علی (علیه السلام) در دنیا بی نصیب نخواهد ماند ، اما کسی که حب دنیا در دل او قرار گرفته است به سبب همین حب آنچه را که در دنیا نصیبش شده کم می بیند و هیچگاه از چیزی که در دنیای فانی نصیب او شده است خشنود نخواهد بود.

پیامبر گرامی اسلام (صل الله علیه و آله و سلم) در زمره وصایای خود به امیر المومنین (علیه السلام) می فرماید: «من قنع بما رزقه الله فهو من أغنی الناس» ، هرکس به روزی که خداوند به داده است قانع باشد ، از عنی ترین مردمان خواهد بود.^{۲۹} «همچنین امیر المومنین (علیه السلام) می فرماید: لا کنز اغنی من القنوع ، گنجی بالاتر از قناعت نیست».^{۳۰}

^{۲۸} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۹۳)

^{۲۹} - (تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه ، ج ۱۵ ، ص ۲۴۶)

^{۳۰} (الکافی ، ج ۸ ، ص ۱۹)

قناعت موجب آزادی و عزت یافتن انسان ، غنی و بی نیاز شدن ، راحتی و شیرینی زندگی ، کاهش طمع و سبک گشتن مصیبت های دنیا می شود.^{۳۱}

«ابوذر غفاری می گوید : پیامبر (صل الله علیه و آله وسلم) به من توصیه کرد [در مصرف و بهره گیری از مال دنیا] به فرودست خود نگاه کن و به فرادست ننگر^{۳۲}؛ «در روایت معتبری از امام صادق (علیه السلام) راز این مطلب و نقش زیر بنایی مصرف به اندازه [قناعت] در آسایش زندگی برای حمران بن اعین بیان شده و به او توصیه شده که [در مصرف] به پایین تر از خود بنگرد و به کسی که توان مصرفی اش از او بیشتر است نگاه نکند؛ زیرا این کار او را می دارد تا به هزینه کرد کمتر پردازد و زمینه توسعه اقتصادی و افزایش در آمد را فراهم سازد».^{۳۳}

«انسان قانع پس از تلاش و تدبیر ، به تقدیر الهی - هر چه باشد - راضی است؛ اگر زیاد است شکر می کند و اگر کم است ، به آن اکتفاء می کند. از این رو همواره در خود احساس بی نیازی می کند. هیچگاه با درخواست از دیگران خود را ذلیل نمی کند و برای دستیابی به سهم بیشتر مرتکب حرام نمی شود. چون معتقد است

۳۱- (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۹۵-۴۹۶)

۳۲- (سیره معیشتی معصومان ، ۱۴۴)

۳۳- (سیره معیشتی معصومان ، ۱۴۴-۱۴۵)

آنچه برای او مقدر شده به وسیله خداوند حکیم و مطابق مصالح او است ، راحت و آرام است و زندگی به مذاقش شیرین است.»^{۳۴}

بنابراین قناعت علاوه بر اینکه گنج برزگی است و در افزایش روزی تاثیر دارد ، در زندگی دنیایی نیز دارای آثاری چون توسعه اقتصادی و عزتمندی می باشد.

«اقتصاد ، رعایت حد وسط و اجتناب از افراط و تفریط در استفاده از اموال است. خداوند متعال در اوصاف عباد الرحمن می فرماید: و الذین اذا انفقوا لم یسرفوا و لم یقتروا و کان بین ذلک قواما»^{۳۵}. کسانی که هرگاه انفاق کنند ، نه اسراف می نمایند و نه سخت گیری بلکه در میان این دو حد اعتدالی دارند.»^{۳۶}

«اقتصاد در معیشت از فقر جلوگیری کرده و موجب غنی و بی نیازی می شود. حضرت امیر (علیه السلام) می فرماید: اقتصاد مال کم را زیاد می کند و نیمی از موونه زندگی است. کسی که اقتصاد را رعایت کند مالش تلف نمی شود و مشکلات بر او آسان گشته و برای تحمل سختی های روزگار آماده می شود.»^{۳۷} «در روایتی از امام کاظم (علیه السلام) میانه روی همراه با قناعت موجب بقاء و پایداری نعمت

۳۴- (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۹۶)

۳۵- (قرآن کریم ، فرقان ، آیه ۶۷)

۳۶- (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۹۷)

۳۷- (نظام اقتصادی اسلام ، ۴۹۹-۵۰۰)

دانسته شده است به همان اندازه که زیاده روی و اسراف موجب محرومیت از آن شمرده شده است».^{۳۸}

«اگر اقتصاد [به معنای استفاده از اموال به مقدار نیاز متعارف] در زندگی فرد رعایت شود، بر اساس محاسبه های مادی امکان فقیر شدنش بسیار کم است؛ چه برسد به آنکه امام معصوم (علیه السلام) عدم فقر را ضمانت کند».^{۳۹}

«مرحوم مجلسی در بحار در ضمن بیانی که نسبت به احادیث رفیق دارد، می فرماید: رفیق نرم خوئی و مهربانی و ترک خشونت و درشتی در افعال با خلق خدا در همه احوال است؛ اعم از اینکه از مردم نسبت به او خلاق ادب صادر شد باشد یا صادر نشده باشد».^{۴۰}

«رفیق نصف زندگی و موجب وسعت روزی است؛ کسی که نسبت به مردم مهربان است، اجر بیشتری می برد و نزد خداوند محبوب تر است و به آنچه از مردم می خواهد می رسد. کسی که به مردم کینه دارد و مردم نیز به او کینه دارند، شرور ترین مردم است و شرورتر از او کسی است که از هیچ لغزشی چشم نمی پوشد و هیچ معذرتی نمی پذیرد و هیچ خطایی را نمی بخشد و شرور تر از این فرد کسی است که مردم از شر او در امان نیستند و به خیر او امید ندارند».^{۴۱}

۳۸- (سیره معیشتی معصومان، ۶۷)

۳۹- (نظام اقتصادی اسلام، ۵۰۰)

۴۰- (نظام اقتصادی اسلام، ۵۰۷)

۴۱- (نظام اقتصادی اسلام، ۵۰۸-۵۰۹)

رعایت این اصل اخلاقی در همه عرصه های اجتماعی و از جمله رفتارهای اقتصادی سفارش شده است و ظهور آن در فرایند کسب درآمد به صورت رعایت حال دیگران در عرصه های مختلف اقتصادی است؛ به عنوان مثال در عرصه تولید باید کارفرما با نیروی کار و سایر عوامل تولید مدارا کند و بر آنان سخت نگیرد. مشکلات آنان را رسیدگی کند و حقوق مکفی به آنان بدهد. نیروی کار نیز باید رعایت حال کارفرما را بنماید و با او مدارا کند.^{۴۲}

«احسان به معنای نیکی کردن است. کار نیک کاری است که از روی خیر خواهی و در راستای سعادت انسان ها انجام می شود»^{۴۳}. خداوند در قرآن کریم به کسانی که در دنیا نیکی می کنند وعده نیکی داده است و فرموده است: «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَ لِلدَّارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَ لِنَعْمِ دَارِ الْمُتَّقِينَ»^{۴۴}. برای کسانی که در این دنیا نیکی کردند، در این دنیا نیکی است و سرای آخرت از آن هم بهتر است و چه خوب است سرای پرهیزگاران!

«احسان در عرصه رفتارهای اقتصادی به ویژه رفتارهایی که به انگیزه نفع یا سود شخصی انجام می شود به صورت قناعت به سود کمتر و قبول اقاله و کیل و وزن به نفع مشتری و جود و بخشش در معاملات و مانند آن ظاهر می شود»^{۴۵}.

۴۲- (نظام اقتصادی اسلام، ۵۰۹-۵۱۰)

۴۳- (نظام اقتصادی اسلام، ۵۱۰)

۴۴ (قرآن کریم، نحل، آیه ۳۰)

۴۵- (نظام اقتصادی اسلام، ۵۱۳)

«منافع احسان به مردم به خود انسان بر می گردد. هم از این جهت که در دنیا دوستان او زیاد می شوند و قلوب تحت تصرف او در می آید و در مشکلات افراد زیادی به او کمک خواهند کرد و اگر همه اهل احسان باشند، زندگی پاک و شیرینی خواهند داشت و هم از این جهت که در آخرت ده برابر پاداش می گیرد».^{۴۶}

همچنین کسانی که احسان می کنند بر اساس وعده خداوند در همین دنیا به نیکی می رسند که شاید بخشی از آن وسعت رزق باشد.

«مواسات به معنای مشارکت و تقسیم در معاش و رزق است».^{۴۷} «از احادیث استفاده می شود که تقسیم اموال خود بین خود و دیگران و شریک کردن دیگران در اموال خود در مواقع ضروری مثل قحطی و خشکسالی واجب و در غیر این موارد مواسات بر قرار کردن در اموال با مومنین مستحب است».^{۴۸}

«یکی از آثار مواسات با برادران دینی، افزایش روزی و برکت مال است. امیر المومنین در وصیت خود به کمیل بن زیاد می فرماید: برکت در مال به وسیله پرداخت زکات و مواسات با مومنین و صله رحم حاصل می شود. ایشان در حدیث دیگری می فرماید: مواسات با برادر [دینی] در راه خدا موجب افزایش رزق است».^{۴۹}

^{۴۶} - (نظام اقتصادی اسلام، ۵۱۲-۵۱۳)

^{۴۷} - (لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۵)

^{۴۸} - (نظام اقتصادی اسلام، ۵۱۵)

^{۴۹} - (نظام اقتصادی اسلام، ۵۱۷)

«مواسات با فقیران از مومنین از نگاه خرد دو اثر دارد: یکی آنکه فقر فقیران را از بین می برد و دیگر اینکه براساس احادیث معصومین (علیهم السلام) و برخلاف تصورات و محاسبه های مادی ، روزی مواسات کننده را افزایش می دهد.»^{۵۰}

«پیامبر اکرم (صل الله علیه و آله و سلم) می فرمایند: الوفا و الصدق یجران الرزق ، وفا و صداقت روزی را به دنبال دارند. امیر المومنین (علیه السلام) نیز می فرمایند: صدق روح کلام و حیات تقوا و موجب ترفیع مقام انسان و کرامت و جلالت یافتن اوست. صدق موجب تکمیل مروت ، تقویت استدلال و حجت انسان و موجب جلب اعتماد و محبت مردم و مهابت یافتن در نزد مردم است.»^{۵۱}

«صداقت در بازار موجب جلب اعتماد و محبت مردم می شود. انسان صادق در بازار اعتبار ویژه ای دارد و همه ترجیح می دهند با او معامله کنند. حتی انسان حاضر است پول بیشتری بدهد ولی با کسی معامله کند که اطمینان دارد دروغ نمی گوید و غش و غرر و مانند این امور از او صادر نمی شود. بدین ترتیب براساس محاسبه های عقلی ، انسان صادق در بازار زمینه رشد بیشتر دارد و می تواند روزی بیشتری به دست آورد.»^{۵۲}

^{۵۰}- (نظام اقتصادی اسلام ، ۱۷۵)

^{۵۱}- (نظام اقتصادی اسلام ، ۱۹۵)

^{۵۲}- (نظام اقتصادی اسلام ، ۱۹۵-۲۰۵)

بنابراین صداقت علاوه بر تاثیری که بر عوامل مجرد افزایش روزی دارد به صورت غیر مستقیم در عوامل مادی افزایش روزی نیز تاثیر دارد.

امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «کل ذی صناعه مضطر الی ثلاث خصال یجلب بها المكسب و هو ان یکون حاذقا بعمله مودیا للامانه فیه مستمیلا بمن استعمله»^{۵۳}؛ هر صاحب صنعتی به سه خصلت که به واسطه آن ها درآمد حاصل می شود نیاز دارد؛ اینکه در حرفه اش زیر دست باشد، اداء امانت بکند و نظر کسی که او را به کار گرفته جلب نماید.

امانتداری و پرهیز از خیانت [یکی از عوامل] معنوی برای جلب روزی است؛ چرا که امانت اعتمادساز است و اعتماد در مناسبات عمومی نقش محوری دارد. تا فردی به صاحب حرفه ای مانند ... اعتماد نکند، در نیاز هایش به او مراجعه نخواهد داشت، چون مراجعه به او را موجب زیانش می داند و اعتماد هم از راه امانتداری فرد به دست می آید.^{۵۴} بنابراین «امانتداری موجب جلب روزی و توانگری و بی نیازی است. رسول خدا (صل الله علیه و آله و سلم) می فرمایند: امانتداری توانگری می آورد و خیانت در امانت موجب فقر می شود. امام علی (علیه السلام) [نیز] می فرماید: امانتداری موجب جلب روزی و خیانت در امانت موجب فقر است»^{۵۵}.

^{۵۳} - (بحار الأنوار، ج ۷۵، ص ۲۳۶)

^{۵۴} - (سیره معیشتی معصومان، ۱۰۳)

^{۵۵} - (نظام اقتصادی اسلام، ۵۲۴)

«خوشگویی و خوش رفتاری با افراد در محیط کار و زندگی و همسایگی موجب رشد مال و افزایش روزی اند.»^{۵۶} «حسن خلق موجب می شود که خداوند انسان را به درجه روزه گیر شب زنده دار برساند. انسان هر قدر در عبادت ضعیف باشد، می تواند به سبب اخلاق نیکوی خود در آخرت، به درجه های بزرگ و منزلت های والا دست یابد.»^{۵۷}

اخلاق نیکو در زندگی اقتصادی انسان دارای آثار زیر است :

۱. موجب افزایش روزی می شود؛ امام علی (علیه السلام) می فرماید: گنج های روزی در وسعت اخلاق نهفته است و امام صادق (علیه السلام) می فرماید: اخلاق نیکو روز را افزایش می دهد.
۲. یکی از دو عامل آبادی خانه ها و طول عمر است. امام صادق (علیه السلام) می فرمایند: نیکی کردن و خوش خویی خانه ها را آباد و عمر ها را زیاد می کند.
۳. موجب افزایش دوستان می شود. پیامبر اکرم (صل الله علیه و آیه و سلم) می فرماید حسن خلق رشته دوستی را استوار می کند.^{۵۸}

«بی تردید حسن خلق در بازار نیز موجب افزایش دوستان و جلب اعتماد فعالان بازار می شود و از این طریق شرایط موفقیت در فعالیت های اقتصادی برای انسان خوش اخلاق فراهم می آید.»^{۵۹} حسن در

^{۵۶} - (نظام اقتصادی اسلام، ۱۰۸)

^{۵۷} - (نظام اقتصادی اسلام، ۵۲۸)

^{۵۸} - (نظام اقتصادی اسلام، ۵۲۸-۵۲۹)

^{۵۹} - (نظام اقتصادی اسلام، ۵۲۹)

کاگران نیز موجب جلب محبت کارفرما و سهل گیری او در انجام کار توسط کارگر خواهد شد.

«پیامبر اکرم (صل الله علیه و آله و سلم) مردم را به چهار گروه سخی ، کریم ، بخیل و لئیم تقسیم کرده و می فرماید: سخی کسی است که هم خود می خورد و هم به دیگران می بخشد ؛ کریم کسی است که خود نمی خورد و به دیگران می بخشد ؛ بخیل خود می خورد و به دیگران نمی بخشد و لئیم نه خود می خورد و نه به دیگران می بخشد.»^{۶۰}

امام صادق (علیه السلام) از پیامبر اکرم (صل الله علیه و آله و سلم) نقل می کنند که به مردی که کالایی را می فروخت فرمودند: «جود و بخشش جزئی از سود است.»^{۶۱}

«جود و سخاوت گناهان انسان را پاک کرده ، محبت انسان را در دل ها قرار داده ، از آبروی او محافظت کرده ، موجب بزرگی و کرامت انسان در آخرت می شود. بخشندگی انسان های آزاده را به بندگی می کشاند ، عیوب انسان را می پوشاند و او را مورد حمد و ثنای دیگران قرار می دهد و موجب پاداشی ماندگار در سرای آخرت می شود. از رسول خدا (صل الله علیه و آله و سلم) نقل شده است که حرکت روزی به سوی انسان با سخاوت سریعتر است از حرمت چاقویی که به گلوی شتر زده می شود.»^{۶۲}

^{۶۰} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۵۲۵)

^{۶۱} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۵۱۳)

^{۶۲} - (نظام اقتصادی اسلام ، ۵۲۷)

نتیجه

مشخص گردید که در کنار عوامل مادی که در این دنیا وجود دارند و در موفقیت تاثیر می گذارند ، عوامل غیر مادی و مجردی نیز وجود دارند که تاثیر گذاری آن ها اگر بیشتر از عوامل مادی نباشد ، کمتر نخواهد بود. شناخت این عوامل و رفتارهایی که بر حصول آن ها تاثیر دارند از دایره عقل خارج است و با شهود شخصی نیز نمی توان به صورت قابل توجهی به شناخت این عوامل نایل آمد. بنابراین تنها راه برای شناخت این عوامل وحی خواهد بود.

سپس در ذیل بیان مصادیق رفتارهایی که بر حصول عوامل مجرد تاثیر دارند بخشی از وعده های الهی برای وسعت رزق و روزی بیان گشت. فردی که در انجام فعالیت های اقتصادی خویش رعایت رفتارهای مذکور را بکند به وعده قطعی خداوند تعالی و پیامبر اکرم (صل الله علیه و آله وسلم) وسعت روزی خواهد یافت و از برکات آسمان ها و زمین برخوردار خواهد شد. چنین شخصی از نصرت الهی در فعالیت های خویش برخوردار است و موفقیت او تضمین شده است.

البته لازم به ذکر است برخی از سختی های مادی که افراد رعایت کننده این رفتارها دچار می شوند اخلاقی به صدق وعده خداوند وارد نمی آورد ، چراکه ممکن است این سختی ها به سبب تراحم عوامل مجرد که به سبب گناه مانع یا آزمایش الهی لازم به وجود آمده اند با عوامل مجرد موجب موفقیت باشد.